

Islam, ekonomi och demokratis skilda öden

GÄSTFORSKAREN

Varför har demokratin fått starkt fäste i de lutherska länderna i Europa men haft svårt att slå rot i många muslimska länder? Svaret ligger kanske inte i religionens innehåll utan i finansieringen: Historiska skillnader mellan lokalt självstyre och stiftelsebaserad ekonomi formar förutsättningar för insyn, ansvar och representation. Konsekvenserna märks än i dag.

Krönika BO ROTHSTEIN, professor emeritus i statsvetenskap

vetenskap@efn.se

”
Teorin om att demokrati kräver ett visst ekonomiskt välstånd ger alltså inte en fullständig förklaring.

Har det någon betydelse för demokratis ställning hur det politiska systemet finansieras? Den samhällsvetenskapliga forskningen ger ett tydligt ja. En faktor som brukar framhållas är att länder med en riklig tillgång på relativt enkelt exploaterbara naturresurser ofta inte är demokratiska. När makthavarna kan finansiera staten utan att beskatta medborgarna saknar de incitament att införa demokratiska beslutsformer för att vinna legitimitet för skatteuttag.

Undantag finns naturligtvis, som Norge, men landets demokrati grundlades långt innan nordsojöljan upptäcktes. Väl medvetna om de politiska riskerna med de enorma ekonomiska tillgångarna som oljefyndigheterna gett har landet valt att lägga oljeinkomsterna i en särskild fond som är avskild från statsbudgeten.

En del av världen som har skapat problem för forskningen om demokratisering är emellertid de arabiska länderna i den så kallade MENA-regionen (Middle East North Africa). Den "arabiska våren" som startade för femton år sedan har blivit till intet och de etablerade förklaringarna till vad som förhindrar demokratisering har visat sig inte stämma. Flera av de arton länderna i regionen saknar större naturresurser, samtidigt som andra hör till världens rikaste.

Teorin om att demokrati kräver ett visst ekonomiskt välstånd ger alltså inte en fullständig förklaring. Vissa har pekat på religionens roll, med argumentet att islam och

de värderingar som följer av den inte skulle vara förenliga med demokrati. Detta motsägs av enkätbaserade studier som visar att muslimer generellt inte har värderingar som skulle stå i konflikt med demokratiska principer. Därtill finns det länder med en majoritet muslimer utanför MENA-regionen som räknas som demokratier, såsom Senegal och Indonesien.

Religion handlar emellertid inte enbart om trosföreställningar utan också om organisation och finansiering: någon måste bygga och underhålla moskéer, kyrkor och synagogor, betala präster, imamer och rabbiner samt organisera religiös undervisning. Finns det någon skillnad i finansiering av religion mellan de etablerade demokratierna i nordvästra Europa och de auktoritärt styrda länderna i MENA-regionen?

Svaret är att skillnaderna är påtagliga. I den lutherska och anglikanska kristendomen har den religiösa verksamheten alltsedan senmedeltiden i huvudsak finansierats av de lokala församlingarna. Församlingsmedlemmarna har också valt kyrkoråd och kyrkvårdar. Dessa har beslutat om skatterna och de har också haft skyldighet att regelbundet redovisa församlingens ekonomi. Därmed etablerades tre för demokratin grundläggande principer: representation, ansvarsutkrävande och transparens.

I MENA-regionen har den religiösa verksamheten historiskt finansierats på ett helt annat sätt. Privata stiftelser, Waqf (på turkiska vakıf), grundades ofta för att långsiktigt trygga en släkts ekonomiska ställning. Makten gick som

regel i arv och församlingsmedlemmarna var utestängda från beslutsorganen. De hade ingen möjlighet att utkräva ansvar och saknade insyn i hur resurserna användes. Eftersom församlingsmedlemmarna inte beskattades kom finansieringen från stiftelsernas inkomster, vanligen jordräntor. Ett mått på dessa institutioners historiska betydelse är att de vid Osmanska rikets upplösning 1923 ägde omkring 75 procent av all odlingsbar mark i Turkiet.

Här framträder alltså två helt olika "sociala kontrakt". I den lutherska och anglikanska traditionen ålades den lokala befolkningen att huvudsakligen själva finansiera den religiösa verksamheten, och i gengäld etablerades en proto-demokratisk styrelseform. I MENA-regionen finansierades religionen i stället "upifrån", vilket hindrade utvecklingen av demokratiska principer som representation, ansvarsutkrävande och transparens i de offentliga finanserna.

En forskare som på djupet analyserat den lokala politikens betydelse för utvecklingen i Nordvästeuropa var den i Schweiz verksamme historikern Peter Blickle. Han använde begreppet "kommunalism" för att beskriva städernas, byarnas och särskilt de lokala församlingarnas självstyre för att tillvarata sina egna intressen vilket ofta stod i motsättning till den feodala hierarkin och den centrala staten.

Kommunalismen vilar på fem principer. Den första var jämlikhet, uttryckt i en röst per hushåll oavsett ekonomisk ställning. Den andra var rätten för folket att vara

”
Makten gick som regel i arv och församlingsmedlemmarna var utestängda från beslutsorganen. De hade ingen möjlighet att utkräva ansvar och saknade insyn i hur resurserna användes.

representat i beslutsorganen. Den tredje handlade om insikten att det, utöver privata nyttigheter, också fanns kollektiva angelägenheter som krävde gemensamt ansvar. Den fjärde principen var att de förtroendevalda skulle kunna ställas till svars för hur de hanterade de ekonomiska resurserna. Den femte, slutligen, var kravet på transparens. Av särskild vikt var att posten som kyrkvård roterade och sällan innehades mer än några år, vilket sannolikt minskade risken för maktmissbruk och korruption.

Referenser

Governing Religion: The Long-Term Effects of Sacred Financing. (2013) av Bo Rothstein och Rasmus Broms

Religion and Institutional Quality: Long-Term Effects of the Financial Systems in Protestantism and Islam. (2020) av Bo Rothstein och Rasmus Broms

Till skillnad från ledarna för Waqf så lärde sig kyrkvårdarna att strikt skilja mellan privata medel och församlingens. Dokumentation visar att de redan under 1400-talet kunde hantera enkel bokföring, trots att många var analfabeter.

Skillnaderna i finansiering av religiös verksamhet framstår därmed tydligt. Svårigheterna att etablera demokrati i MENA-regionen, liksom framgångarna i de lutherska länderna, beror sannolikt inte på religionernas innehåll eller budskap, utan på de historiska formerna för ekonomisk organisering och lokalt ansvarstagande. ■

Demokratis framväxt handlar mer om ekonomiska strukturer än religiösa dogmer. Vid Osmanska rikets upplösning 1923 ägde privata stiftelser, Waqf, omkring 75 procent av all odlingsbar mark i Turkiet. Det har gett helt andra "sociala kontrakt".

